
Christina Bergqvist

Jämställdhetspolitiska idéer och strategier

När det gäller möjligheten att förena arbetsmarknadsdeltagande med familj kan man i Sverige urskilja tre politiska fundament: särbeskattningen, den offentligt finansierade och väl utbyggda barnomsorgen, samt den könsneutrala föräldraförsäkringen. Denna politik introducerades under 1970-talet och har som ett uttalat syfte att öka jämställdheten mellan könen genom att uppmuntra kvinnors deltagande på arbetsmarknaden och mäns ansvar för hem och barn. Uppkomsten av denna, internationellt sett unika, statsledda feministiska politik har ofta framställts som ett resultat av gynnsamma socioekonomiska faktorer och en stark arbetarrörelse. Härmed har kvinnornas politiska delaktighet undervärderats. Min tes är att kvinnor som politiska aktörer haft större betydelse för politikens utformning på jämställdhetsområdet än vad som vanligtvis gjorts gällande i forskningen.

En svensk jämställdhetsmodell

Vid förra sekelskiftets övergång från ett bondesamhälle till ett industrisamhälle pågick intensiva debatter om yrkesarbetande kvinnors och mödrars villkor. Detta ledde till att *kvinnlighet* och *moderskap* politiserades. Många länder införde t ex rättigheter till betald eller obetald moderskapsledighet. Frågan om kvinnors plats på arbetsmarknaden var föremål för ständig diskussion

och omprövning.¹ Speciellt omdebatterad har frågan om yrkesarbetande mödrar varit. I många länder infördes under 1920- och 30-talen helt enkelt yrkesförbud för denna grupp, dock inte i Sverige (Frangeur 1998). Med tiden har diskussionen alltmer fokuserats på kvinnors möjligheter att förena del-

Christina Bergqvist är fil dr i statskunskap och innehar en forskartjänst vid Arbetslivsinstitutets program Svensk modell i förändring.

1. Ser vi på utvecklingen av kvinnors förvärvsfrekvens mellan 1910 och 1990 får vi en U-formad kurva där förvärvsfrekvensen långsamt sjunker mellan 1920 och 1950 för att stiga dramatiskt efter 1960 (Nermo 1999). Exakt hur denna kurva ser ut beror på vilken definition av förvärvsarbete som används. Forskningen är enig om att kvinnors förvärvsfrekvens varit underskattad i den officiella statistiken (för en utförlig diskussion om detta se Nyberg 1994).

tagande på arbetsmarknaden med familjeliv. I de flesta avancerade industriländer har frågor om kvinnor, arbete och barnomsorg idag kommit högt upp på den politiska dagordningen.² I början av det nya seklet har dessutom frågor om rättigheter och skyldigheter knutna till *faderskapet* fått ökad aktualitet inom ramen för en större diskussion om förändrade *maskuliniteter*.

De nordiska länderna uppmärksammade tidigare än andra vikten av att inte bara fokusera på kvinnan/modern utan också på mannen/fadern. Norden, särskilt Sverige, har sedan 1970-talet successivt institutionaliserat en försörjningsmodell som baserar sig på samma rättigheter och skyldigheter för kvinnor som för män, för mödrar som för fäder. Här finns sedan länge en tradition av jämlikhetstänkande som inte bara omfattar klass utan också kön. I denna modell utgör individen snarare än familjen eller det gifta paret den grundläggande enheten (Sainsbury 1996).

När det gäller möjligheten att förena arbetsmarknadsdeltagande med familj kan man i Sverige urskilja tre politiska fundament: särbeskattningen, den offentligt finansierade och väl utbyggda barnomsorgen, samt den könsneutrala föräldraförsäkringen. Denna politik, som introducerades under 1970-talet, befinner sig i skärningspunkten mellan flera politikområden såsom arbetsmarknads-, familje- och skattepolitik. Ett uttalat syfte för statsmakterna har varit att öka jämställdheten mellan könen genom att uppmuntra kvinnors deltagande på arbetsmarknaden och mäns ansvar för hem och barn.³

Med denna modell institutionaliserades tvåförsörjarfamiljen som offentlig norm i kontrast till den tidigare normen om den manliga enförsörjarfamiljen (Sainsbury 1996, 1999; Siim 1997). Fortsättningsvis kallar jag

denna arbetsmarknads- och välfärdspolitiska modell för den svenska *jämställdhetsmodellen*. Denna modell betraktar jag som ett viktigt inslag i det Esping-Andersen kallar den socialdemokratiska välfärdsregimen (1990).⁴

Syftet med denna artikel är, för det första, att analysera den svenska jämställdhetsmodellens ideologi och aktörer på den politiska arenan vid två tidpunkter. Vilka idéer formade den förda politiken och vilka politiska aktörer var viktiga inför 1970-talets genomgripande beslut att avvisa den i de

2. Orsaken till detta kan vi finna både i den nya befolkningskris som tycks vara under uppsegling och i kvinnorörelsens krav på ekonomiskt oberoende och jämställdhet (Bruning & Plantenga 1999; Hantrais 2000). Inom EU-området har födelsetalen och arbetskraftstalen sjunkit till historiskt sett mycket låga nivåer, vilket i förlängningen kan leda till negativ tillväxt (Lindh & Malmberg 1999).

3. Jag vill understryka att jag här talar om en förändring av normer såsom de uttrycks i politiska reformer och lagstiftning. Det betyder att jag inte befattar mig med frågan om huruvida denna normförändring föregicks av förändringar i folkopinionen eller om det snarare var politikerna som föregick folkopinionen. Jag avser heller inte att mäta hur långt jämställdheten kommit, även om denna fråga ibland kommer att beröras.

4. Sverige ses som prototypen för denna välfärdsstatsregim, men hit räknas även Danmark, Finland och Norge. Den socialdemokratiska regimtypen karaktäriseras bl a av universalism, full sysselsättning, social service och sociala rättigheter baserade på medborgarskap. De två andra regimtyperna är den konservativa med Tyskland som typfall respektive den liberala där USA är ett exempel. Den konservativa regimen utmärks av arbetsmarknadsrelaterade socialförsäkringssystem, hög grad av familialism och generösa transfereringar till huvudförsörjaren. I den liberala regimen står marknaden framför staten som garant för individens välfärd och den offentliga välfärden är behovsprövad (Esping-Andersen 1990).

västerländska demokratierna dominerande modellen med en manlig huvudförsörjare till förmån för en tvåförsörjarmodell? Under 1990-talet ifrågasattes jämställdhetsmodellen både av dem som menade att den inte var tillräckligt långtgående och av dem som menade att den borde förändras i grunden. Hur tog sig detta uttryck i den förda politiken?

I artikeln kommer jag framförallt att jämföra politiken och dess aktörer under uppbyggnadsfasen på 1970-talet med 1990-talet, som kanske kan betecknas som en omvandlingsfas. Jag kommer inte att analysera frågorna om särbeskattning och offentlig barnomsorg speciellt utförligt, utan istället koncentrera mig på frågor om delad föräldraledighet och vårdnadsbidrag. Analysen begränsas främst till debatter och aktörer på den parlamentariska arenan.

För det andra är syftet också att problematisera frågan om *varför* den svenska jämställdhetsmodellen ser ut som den gör. De förklaringar som återfinns i litteraturen betonar antingen socioekonomiska faktorer eller faktorer som arbetarrörelsens/socialdemokratins styrka och politik. I den första förklaringsansatsen ses den förda jämställdhetspolitiken som ett resultat av strukturella förhållanden såsom god ekonomisk utveckling och arbetskraftsbrist under 1960-talet. Enligt detta argument satsade statmakterna på barnomsorg för att kvinnorna behövdes på arbetsmarknaden. Den andra ansatsen är mer aktörsorienterad och ser snarare satsningar på barnomsorg och jämställdhet som en effekt av den socialdemokratiska *jämlikhets*politiken (Hinnfors 1999). Inte i något fall framhålls betydelsen av en könspolitisk dimension och kvinnors roll och strategier, vilket jag i denna artikel vill visa kan leda till ofullständiga förklaringar. Min tes är att kvinnor som politiska

aktörer haft större betydelse för politikens utformning på jämställdhetsområdet än vad som vanligtvis gjorts gällande i forskningen.

Jämställdhetens idéer och aktörer

Den litteratur som inkluderar kvinnors agerande och strategier i analysen ger olika tolkningar av de svenska kvinnornas roll för jämställdhetsmodellen. I jämförande studier av Sverige och andra västländer har det hävdats att Sverige bedriver en feministisk politik utan feminister. Kvinnorna sägs i och för sig ha vunnit mycket på detta, men det var enligt en forskare "not the result of their own efforts" (Gelb 1989, s 173). Jämställdhetsmodellen ses i en del av denna forskning som en effekt av arbetarklassen styrka och de speciella förhållanden som råder i Sverige. Mary Ruggie, som jämfört svensk och brittisk jämställdhets- och arbetsmarknadspolitik, uppfattar den svenska jämställdhetsmodellen som "a by-product of the broader configuration of state/society relations" där den generella socialpolitiken tillsammans med den ekonomiska politiken "happen to benefit women" (Ruggie 1984, s xiv). I denna typ av analys framstår uppkomsten av jämställdhetsmodellen och dess effekter som mer eller mindre oavsedda och närmast slumpmässiga resultat av styrkeförhållanden mellan klasser. Enligt Rianne Mahon, som ingående studerat denna fråga i Kanada och Sverige, är detta inte tillräckligt utan kvinnornas agerande måste också tas med i analysen (Mahon 1997; se också Florin & Nilsson 1999 för en analys av aktörernas betydelse för den svenska jämställdhetspolitiken). Detta kan uttryckas som att även styrkeförhållandet och maktrelationerna mellan könen och de könspolitiska aktörerna måste beaktas.

Den forskning som understryker betydelsen av aktörer och processer snarare än

strukturer har visat att kvinnointressen fått genomslag i politiken. Kvinnors organisering, kvinnliga aktörer och politiker har ofta haft ett speciellt inflytande över politik som rör frågor om barn och mödrar. Även innan kvinnor fick rösträtt kunde de spela en politisk roll inom dessa ”kvinnspecifika” områden (Bock & Thane 1991; Koven & Michel 1993; Skocpol 1992). På svensk mark har t ex historikern Renée Frangeur (1998) visat kvinnliga politiska aktörers betydelse för att Sverige aldrig införde ett yrkesförbud för gifta kvinnor. Ett annat exempel är kvinnors tidiga roll i utvecklandet av barnomsorgen (Hatje 1999).

En viktig skiljelinje mellan Norden och övriga demokratiska välfärdsstater är att kvinnorna tidigare än i övriga länder etablerat sig i de högsta politiska organen. I Sverige har mäns andel i riksdagen minskat från runt 80 procent i början på 1970-talet till dryga 50 procent i slutet på 1990-talet. Motsvarande siffror för regeringar på 1970-talet och regeringar på 1990-talet är 90 respektive 50 procent. Redan i början på 1970-talet låg andelen kvinnor på högre politiska poster i Sverige långt över *dagens* genomsnittssiffror för övriga västerländska demokratier. I ett internationellt perspektiv finns det också sedan länge stora, men minskande skillnader, vad gäller kvinnors och mäns deltagande på arbetsmarknaden. Sverige och Norden har ett stort försteg vad gäller förvärvsfrekvens, men i fråga om ledande positioner i arbetslivet är jämställdhet mellan könen långt ifrån uppnådd (Välfärd och levnadsvillkor i Västeuropa 1994).

Många nordiska forskare understryker att utvecklingen av en svensk/nordisk jämställdhetsmodell måste förstås som ett dynamiskt förhållande mellan en stark universell välfärdsstat och kvinnors mobilisering både på arbetsmarknaden och i poli-

tiken. Helga Maria Hernes har uttryckt det som att den nordiska välfärdspolitiken bidrog till att dra ut (”pulled”) kvinnorna i den offentliga sfären, vilket möjliggjorde för kvinnorna att börja påverka (”push”) utvecklingen i enlighet med sina egna intressen (Hernes 1987, s 9; se också Bergqvist 1994; Bergqvist m fl 1999; Borchorst 1994; Dahlerup 1988; Florin 1999; Siim 1988, 1994; Wängnerud 1999). Tidmässigt kommer i Sverige substantiella uppgångar i både kvinnors politiska engagemang och förvärvsfrekvens före det jag här kallat den svenska jämställdhetsmodellen (Bergqvist 1994; Bergqvist & Nyberg 2001). Detta motsäger i viss mån Hernes scenario där politiken kommer först och kvinnorna sedan, men stärker snarare tesen om betydelsen av kvinnors mobilisering för uppkomsten av den svenska jämställdhetsmodellen.

Könsrollsdebatten i politiken

På den partipolitiska arenan gick i början på 1960-talet en skiljelinje mellan dem som ville föra en politik som skulle stärka en *manlig huvudförsörjarmodell* och dem som ville inrikta politiken mot en *individuell modell*, med två inkomsttagare. Skulle man i detta läge satsa på hemmafruarna genom vårdnadsbidrag eller skulle man genom att bygga ut barnomsorgen skapa förutsättningar för tvåförsörjarfamiljen?

Denna skiljelinje fanns till att börja med också inom det regerande socialdemokratiska partiet och dess kvinnoförbund, även om båda dessa organisationer senare kom att förespråka tvåförsörjarmodellen. En falang inom socialdemokratiska kvinnoförbundet menade att hemmafrun ofta hade varit en eftersträvanvärd lyx för arbetarklassens kvinnor. Satsningar på hemmafrufamiljen skulle innebära en befrielse från

tungt industriarbete. Hemmafruarna var en underskattad grupp i samhället, trots försök under 1940- och 50-talen att ge denna grupp en mer professionell framtoning. 1950-talet hade varit ”den lilla kärnfamiljens guldålder”, då även arbetarfamiljen hade kunnat leva på en lön (Karlsson 1996, s 226–234). Lisa Mattson, riksdagsledamot och ordförande för socialdemokratiska kvinnoförbundet, förespråkade i en riksdagsdebatt 1965 införandet av *vårdnadsbidrag*. Vårdnadsbidraget kan vid denna tidpunkt ses som en slags moderskapslön, som skulle innebära en möjlighet för hemmafruarna att uppnå viss ekonomisk självständighet. Samtidigt som Mattson förespråkade vårdnadsbidrag tog hon också ställning för daghem. Hon förespråkade således möjligheten till att flera modeller skulle kunna förekomma parallellt. I likhet med Ulla Lindström, statsråd med ansvar för familjepolitik, kunde Mattson tänka sig både ock (Hinnfors 1992, s 108–111).

Högerpartiet, senare moderata samlingspartiet, visade först en viss skepticism inför ett utökat offentligt ansvarstagande rörande familjen och uttalade sig 1963 om ”det principiellt motbjudande att den naturliga funktion som föräldrauppgiften innebär skall betalas av staten” och motsatte sig tanken om vårdnadsbidrag (citrat i Hinnfors 1992, s 99). I början på 1970-talet hade partiet bytt ståndpunkt och förespråkade istället vårdnadsbidraget. Ungefär samtidigt intog socialdemokraterna en negativ syn på vårdnadsbidraget till förmån för utbyggnad av daghem. I och med sitt stöd för vårdnadsbidrag sällade sig moderaterna till centern. Även folkpartiet hade under 1960-talet i vissa sammanhang förespråkade ett vårdnadsbidrag, dock utan att ställa det mot utbyggd daghemsverksamhet. Efterhand kom folkpartiet att prioritera daghemsut-

byggnad (Hinnfors 1992, s 100–114). Det fanns således ingen tydlig skiljelinje mellan det borgerliga och det socialistiska blocket.

De främsta argumenten för vårdnadsbidrag gällde valfrihet och rättvisa. Kvinnors (inte mäns) frihet att välja mellan hem och arbete skulle öka, menade man. Rättviseargumentet innebar att även familjer med hemmafru skulle få del av samhällets subventioner i likhet med de familjer som gynnades av subventionerna till den offentliga barnomsorgen. I början gällde diskussionerna enbart kvinnorna, efterhand anpassades däremot språket i mer könsneutral riktning och man talar om den hemma- varande föräldern (Hinnfors 1992, kap 4).⁵

Enligt den andra linjen, tvåförsörjarmodellen, utgjorde möjligheten för varje vuxen individ, kvinna som man, att själv försörja sig grunden för individens oberoende och frihet. De gamla könsrollerna borde därför överges och ge vika för nya jämlika könsroller. Både kvinnor och män borde ha lika stort ansvar för omsorg och försörjning, både kvinnor och män borde ha samma möjligheter att kombinera föräldraskap med yrkesarbete. På det ideologiska planet krävdes således radikala förändringar i människors attityder och föreställningar om könens uppgifter och skyldigheter. På det politiska planet krävdes radikala reformer som möjliggjorde detta nya och moderna liv, fritt från de traditionella könsrollernas bojar. En sådan reform var en massiv utbyggnad av den offentliga barnomsorgen för att underlätta kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden. I rapporten *Jämlikhet*, från en socialdemokratisk och facklig arbetsgrupp ledd

5. Det ekonomiska stöd de föreslagna vårdnadsbidragen skulle ge kan inte jämföras med en normal inkomst.

av Alva Myrdal, hävdade man att en ”fortsatt stark utbyggnad av barndaghemmen” var en av de viktigaste reformerna för jämlikhet i familjen (SAP-LOs arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor 1969, s 97).⁶

Efter 1966 hade socialdemokraterna börjat inrikta sig på att utveckla samhällets service för att ge kvinnor möjlighet att förvärvsarbeta utan att behöva oroa sig för barntillsynen. Här hade de stöd av vänsterpartiet kommunisterna, som klart avvisade vårdnadsbidrag till förmån för daghemsutbyggnad. Förvärvsfrekvensen bland kvinnor med barn under sju år ökade från 32 procent 1960 till 50 procent 1970 och 60 procent 1975 (Hinnfors 1992, s 289). Trots de politiska ställningstagandena för daghem och de kraftiga ökningarna i småbarnsmödrarnas förvärvsfrekvens dröjde den verkliga expansionen av daghemsutbyggnaden till in på 1970-talet. År 1966 hade exempelvis drygt 90 procent av barnen under sju år ingen barntillsyn utanför hemmet. År 1979 var motsvarande siffra 61 procent (Hinnfors 1992, s 49).⁷ Tidsmässigt kom således många småbarnsmödrar ut på arbetsmarknaden långt innan det fanns offentlig barnomsorg att tillgå.

Kvinnor dominerade starkt de politiska dokument och de debatter som låg till grund för de riksdagsbeslut som ledde fram till satsningen på den offentliga barnomsorgen. I de omfattande statliga utredningarna om barnomsorg fanns många kvinnor som var positivt inställda till utbyggnad av daghem, inte bara av jämställdhetsskäl utan också av sociala och pedagogiska skäl (SOU 1967:39; SOU 1972:26; SOU 1972:27). Kvinnorna var vid denna tid, som nämnts, relativt väl representerade i politiken jämfört med andra icke-nordiska länder. Mellan 1965 och 1970 var ungefär 15 procent av riksdagsledamöterna kvinnor. I den socialdemokratiska riksdags-

gruppen var 20 procent av ledamöterna i andra kammaren kvinnor. I 1970 års regering satt två starka förkämpar för lika rättigheter och villkor för kvinnor och män, nämligen Alva Myrdal och Camilla Odhnoff, som ansvarade för familjepolitiken (Bergqvist 1994; Hinnfors 1992).

Emil Uddhammar (1993) har visat att det, trots vissa principiella skillnader mellan partierna, i stort sett rått en förbluffande politisk enighet om statens ekonomiska åtaganden för barnomsorgen. Även om de borgerliga partierna ofta ifrågasatt olika aspekter av barnomsorgspolitiken, har de i regel inte reserverat sig mot de ökade offentliga kostnaderna. Det är egentligen först under senare delen av 1980-talet som de borgerliga, främst moderaterna, ifrågasatt den offentliga expansionen (Uddhammar, s 250). Förutom enigheten över partigränserna finner vi också en enighet mellan kvinnor och män, men med en viss skillnad i vilka argument som betonas. För kvinnogrupperna överväger jämställdhetsargument, medan männen oftare understryker behovet av arbetskraft. Det är rimligt att tänka sig att goda ekonomiska konjunkturen och arbetskraftsbrist utgjorde positiva ram-betingelser för den förda politiken (Hinnfors 1992). Att de strukturella förhållandena var gynnsamma bör ändå inte skymma att den politik som fördes också stöddes och låg i stora kvinnogrupperns intresse. Frågan om stöd till offentlig barnomsorg var en

6. Rapporten kom från SAP-LOs arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor och presenterades vid socialdemokraternas partikongress 1969. Samma ståndpunkter framfördes i kvinnoförbundets program *För en socialistisk familjepolitik*, 1969.

7. Siffrorna inkluderar barn i deltidsgrupp/lekskola.

gammal kvinnofråga som funnits med allt sedan industrialismens genombrott.

Från moderskapspenning till föräldraförsäkring

Carole Pateman skriver i sin bok *The Disorder of Woman* att västerländska feminister idag för första gången håller på att utarbeta en teori om en social praktik som jämlikt inkluderar kvinnor och män. På en omedelbar praktisk nivå betyder det, enligt Pateman, att kvinnor och män måste dela på hushållsarbetet och omvårdnaden av barnen. Pateman framhåller att möjligheten till jämställdhet i parrelationen är relaterad till arbetslivets och den offentliga sektorns organisering (Pateman 1989, s 135; se också Okin 1989 om en teori om rättvisa mellan könen).

Den svenska lagstiftningen gällande föräldrars möjligheter att dela på omsorgen av spädbarn stämmer ganska väl in på det Pateman beskriver som feministisk praktisk politik. När 1974 års föräldraförsäkring infördes sades det att den skulle medverka till jämställdhet mellan män och kvinnor. Den grundade sig på idén om tvåförsörjarfamiljen där makarna sågs som ekonomiskt självständiga individer som båda har skyldigheter och rättigheter både gentemot barnen och på arbetsmarknaden.

I och med övergången från *moderskapspenning* till *föräldrapenning* institutionaliserades en ny syn på förhållandet mellan könen. Genom statlig reglering legitimeras den feministiska idén att inte bara mödrarna, utan också fäderna kan och bör stå för omsorgen av spädbarn. En idé vars brott mot årtusenden av tradition och praxis i alltför liten utsträckning fått den uppmärksamhet i forskningen om välfärdsstaten som den skulle förtjäna.⁸

Genom lagstiftning om föräldraledighet togs ett stort steg bort från idén om den manlige huvudförsörjaren. I praktiken må det vara långt kvar till jämställdhet, men det principiellt viktiga är att denna reform öppnat *möjligheten* till ett mer jämställt föräldraskap, något som tidigare försvårades av den könsspecifika lagstiftningen på området. Faktum är att kvinnors och mäns möjligheter att kombinera föräldraskap och förvärvsarbete har utökats.⁹

Frågan om delad föräldraledighet griper på ett tydligare sätt än barnomsorgen in i den privata sfären. Barnomsorg och *moderskapsledighet* kan ses som en politik för att stödja kvinnors möjligheter att förena moderskap och förvärvsarbete utan att för den skull påverka den privata relationen mellan könen eller synen på faderskapet. På en mer övergripande nivå har visserligen stödreformer till barn och kvinnor vissa emancipatoriska effekter som kan ge ökad autonomi och jämställdhet. Men om inte den traditionella könsfördelningen i hemmet rubbas försvåras också förändringar i den

8. Ett undantag utgör Ann-Sofie Ohlander som skriver: "Historiskt sett är detta en utomordentligt betydelsefull förändring. Konflikten mellan reproduktion och produktion görs här synlig, inte bara som ett problem och ett ansvar för kvinnor, utan också som en konflikt och ett ansvar för män. Om detta synliggörande av den grundläggande konflikt som uppstår i ett samhälle som inte erkänner reproduktionens centrala roll verkligen också skall kunna leda till motsvarande samhälleliga förändringar, är det alldeles för tidigt att säga något om" (Ohlander 1989, s 186; se också Leira 1993).

9. Föräldraförsäkringen har också kritiserats av svenska kvinnoforskare för att den genom sin könsneutrala utformning inte tillräckligt radikalt bidragit till en jämnare könsfördelning (se Bergqvist 1994, s 171–173 där jag kritiserar detta förhållningsätt.)

offentliga sfären. Grundtanken bakom delad föräldraledighet skulle kunna ses som en idé om att utplåna de konsekvenser en ojämslälld könsrelation får för kvinnors och mäns möjligheter att t ex avancera i arbetet. Om det vore så att sannolikheten för att småbarnspappor tar ut föräldraledighet vore lika stor som att småbarnsmammor gör det, så skulle det antagligen få konsekvenser för arbetets organisering och synen på könen. I det följande analyseras hur visionen om det jämställda föräldraskapet blev socialdemokratisk reformpolitik.

Riksdagsdebatten om delad föräldraledighet

Den 1 januari 1974 ersattes moderskapsförsäkringen med en föräldraförsäkring vid barns födelse eller adoption. Den omfattade sex månader och redan ett år senare förlängdes den till sju månader. Föräldrarna fick själva bestämma vem som skulle vara hemma och hur länge. De hade också möjlighet att dela på perioden. Grundprincipen som infördes då och som fortfarande gäller är att föräldraförsäkringen utgör ersättning för förlorad inkomst upp till ett visst tak. Dessutom finns ett lågt generellt garantibelopp som tillfaller dem som ej har sjukpenning överstigande detta garantibelopp, t ex studerande och hemarbetande.

Införandet av en föräldraledighetsreform markerar starkt det skifte i synen på relationen mellan könen som var under utveckling. Reformen gav uttryck för och institutionaliserade två radikalt nya synsätt på förhållandet mellan könen. För det första, att inte bara mödrarna, utan också fäderna kan och bör stå för omsorgen av små barn. För det andra frångicks åter idén om den manlige familjeförsörjaren till förmån för idén om tvåförsörjarfamiljen. Ett första steg i den

riktningen hade tagits med särbeskattningsreformen 1970/71. Genom dessa reformer förändrades således de institutionella förutsättningarna för jämställdhet.

Frågan om föräldraledighet hade noga förberetts av familjepolitiska kommittén, som lade fram sitt betänkande *Familjestöd* 1972. Kommittén framhöll det positiva med delat föräldraansvar både för barnen och för föräldrarna, särskilt kvinnorna. En föräldraförsäkring skulle troligen bidra till en mer jämställd arbetsfördelning i hemmet och därmed förbättrade möjligheter för kvinnorna att stärka sin position på arbetsmarknaden. I betänkandet uttrycktes en förhoppning om att fler fäder skulle stanna hemma, men man insåg att det troligen kommer att vara mödrarna som tar största ansvaret. Ändå föreslog man inte någon form av reglerad uppdelning av föräldrapenningen, utan ansåg att föräldrarna själva borde få bestämma om detta (SOU 1972:34). Föredragande statsrådet Camilla Odhnoff ställde sig bakom kommitténs betänkande. Hon konstaterade att alla remissinstanser som behandlat förslagen ställt sig bakom huvuddragen. Bland dessa fanns t ex LO och SAF (Svenska arbetsgivareföreningen). Odhnoff framhöll jämställdhetsaspekterna i sin föredragning:

den arbetsfördelning mellan män och kvinnor som nu präglar samhället låser fast såväl män som kvinnor i skilda roller och försvårar en fri personlig utveckling. Kraven på jämställdhet gäller därför inte endast förändringar av kvinnornas villkor utan också av männens. Förändringen avser bl a för kvinnornas del ökade möjligheter att förvärvsarbeta och för männens del möjligheter att ta ökat ansvar för barnen. Statsmakterna måste genom åtgärder på samhällslivets olika

områden ta aktiv del i arbetet på att förändra såväl männens som kvinnornas ställning (Proposition 1973:47, s 35).

Citatet illustrerar väl grundprinciperna inom det nya politiska område som nu höll på att ta form, nämligen en jämställdhets- och familjepolitik grundad på den individuella försörjarmodellen. Kärnpunkten i denna är idén om könsneutralitet. Istället för tal om kvinnans jämlikhet eller kvinnopolitik, började man alltmer tala om jämställdhet. Genom att samtidigt vidga politikens gränser och offentliggöra den reproduktiva sfären till att omfatta både kvinnor och män fanns en ambition att överskrida och överge de traditionella uppfattningarna om könsskillnader.

Jämfört med andra länder var föräldraförsäkringen unik och radikal när den infördes och är det än idag. Men på ett sätt var den emellertid inte i linje med övriga svenska inkomstrelaterade socialförsäkringar där rätten till ersättning bygger på individen. En helt individuell och könsneutral utformning skulle ha konstruerats så att var och en av föräldrarna fick en självständig rätt till ett visst antal månader, vilka inte skulle kunna överlåtas på den andre. Som tidigare framkommit verkade emellertid alla vara överens om att föräldrarna själva skulle bestämma över fördelningen av ledigheten. Det är därför intressant att konstatera att två centerpartister, Karin Andersson och Elvy Olsson, var de första att i riksdagen, 1973, yrka på att ingen förälder själv skulle få ta ut hela föräldraledigheten. Motionärerna menade att med tanke på de skillnader i lön, befordringsmöjligheter med mera som existerade mellan könen så var det troligt att det huvudsakligen skulle bli modern som stannade hemma. Därigenom skulle en väsentlig del av reformens syfte gå förlorat menade de. Deras förslag var att

föräldrapenning skulle ges i tolv månader och att ingen förälder ensam skulle få utnyttja mer än åtta månader själv. Undantag från denna regel skulle kunna göras för ensamförälder (Motion 1973:1686).

Frågan kom senare att utredas i den sk familjestödsutredningen, som tillsattes redan vid föräldraförsäkringens införande. Utredningen fick bl a i uppdrag av den socialdemokratiska regeringen att göra en första bedömning av de nya reglerna och utreda en eventuell förlängning av ersättningstiden. Efter anmodan från socialdemokratiska kvinnoförbundet fick utredningen också i uppdrag att pröva om en förlängning av ersättningstiden kan förenas med ett krav på att en viss del av tiden *skall* utnyttjas av barnets far. I sitt betänkande föreslog familjestödsutredningen i enlighet med kvinnoförbundets förslag en förlängning av ersättningstiden från sju till åtta månader under förutsättning att ingen förälder själv får utnyttja mer än sju månader (SOU 1975:62).

Under våren 1976 förberedde den socialdemokratiska regeringen en förlängning av föräldraförsäkringen till åtta månader. Förslaget tog inte hänsyn till de krav på att förlängningen skulle förenas med införandet av en sk "pappamånad", som föreslagits av familjestödsutredningen. Detta uppfattades av en stor grupp socialdemokratiska riksdagskvinnor som en svek mot jämställdheten och föranledde en "kvinnokupp" i riksdagen. "Kvinnokuppen" beskrivs detaljerat av historikern Gunnel Karlsson (1996) som betecknar det som hände som unikt. Kortfattat innebar denna händelse en stark kvinnoprotest mot partiledningen. Helt i strid med rådande normer inom den socialdemokratiska regeringen och riksdagsgruppen gick 18 av riksdagsgruppens 36 kvinnor samman i en motion för en "pappa-

månad". Den "kupppartade" handlingen bestod i att kvinnorna lämnade in motionen till riksdagens kansli utan att informera partiledningen och mot deras tidigare avstyrkande. Enligt statsminister Olof Palme var det första gången en "väsentlig fraktion inom gruppen gick emot förtroenderådets avstyrkande" (citrat i Karlsson 1996, s 293).

"Kvinnokuppen" beskriver Gunnel Karlsson som

en olydnadsstrategi som var uppseendeväckande inom partiet, där partiloyaliteten och partienigheten normalt också för kvinnorna var ett överordnat värde. Det faktum att 'kuppen' iscensattes i 'lotteririksdagen', där ställningen mellan det socialistiska och det borgerliga blocket var 175–175, gjorde inte händelsen mindre uppseendeväckande. Olof Palme uppfattade aktionen mer eller mindre som en dolkstöt i ryggen (s 293–294).

Socialdemokraterna hann aldrig göra några förändringar i föräldraförsäkringen före valet hösten 1976 då de borgerliga partierna övertog regeringsmakten efter 44 år av socialdemokratiskt styre. Trots det borgerliga tillträdet skedde inga principiella förändringar i familjepolitiken, snarare förstärktes den linje socialdemokraterna påbörjat. Under de borgerliga koalitionsregeringarnas tid fram till 1982 lades t ex inga propositioner om vårdnadsbidrag (Hinnfors 1992, s 166). Däremot föreslog den nya borgerliga regeringen en förlängning av föräldraförsäkringen till nio månader, men utan obligatorisk "pappamånad". Denna proposition föranledde en motion från Olof Palme med flera andra socialdemokrater om en obligatorisk fördelning av föräldrapenningtiden (Motion 1976/77:1572).

Sammanfattningsvis illustrerar denna analys att kvinnor varit aktiva medskapare

i utformandet av den svenska jämställdhetsmodellen. Trots att kvinnor generellt sett varit marginaliserade inom flera politiska sektorer gäller detta inte i lika hög grad frågor om omsorg och jämställdhet (Bergqvist 1994; Wängnerud 1999). Det betyder inte att en hög andel kvinnor automatiskt leder till en viss politik. Olika kvinnogrupperns intressen skiljer sig och de kvinnliga politikererna agerar naturligtvis som företrädare för sina partiers program och har olika uppfattningar om politikens innehåll. I den forskning som tidigare refererades utpekade stark socialdemokratisk dominans som en viktig faktor för den svenska jämställdhetsmodellens framväxt. Detta får också stöd av detta material med tillägget att de mötte ganska svagt motstånd från de borgerliga partierna. I vissa fall var det snarare tvärtom då folkpartiet kan sägas ha varit en stark drivkraft för jämställdhetspolitik.

1990-talet

– nya aktörer och gamla idéer

Frågan om familjepolitikens inriktning och mer generellt vilken välfärds- och jämställdhetsmodell som är att föredra blev under 1980- och 90-talet åter en kontroversiell politisk fråga. Efter den relativt stora konsensus som rått sedan slutet av 1960-talet, då dagens tvåförsörjarmodell började institutionaliseras, infördes år 1994 för första gången ett vårdnadsbidrag. De första idéerna om ett vårdnadsbidrag ligger, som vi såg i artikelns tidigare avsnitt, i linje med idéerna om en manlig huvudförsörjarmodell. Dagens variant har emellertid en mer könsneutral framtoning.

Efter 1991 års val kom en borgerlig regeringskoalition till makten. Till skillnad från de tidigare trepartiregeringarna från 1970- och 80-talet ingick nu för första gången

någonsin det kristdemokratiska partiet (kd). Centerpartiet fick därmed en allierad för införandet av ett vårdnadsbidrag. Folkpartiet stod som tidigare för en fortsatt satsning på jämställdhet och familjepolitik enligt den modell som utvecklats sedan 1970-talet, vilken i stort sett sammanföll med socialdemokraternas. För moderaterna som idag är ett mer marknadsliberalt än ett traditionellt konservativt parti hade inte familjepolitiken varit någon central fråga under 1980-talet och de visade sig vara beredda till uppgörelser både till vänster och höger. I detta läge fanns inte någon enhetlig familjepolitisk linje inom regeringskoalitionen. I stället fanns det, åtminstone på det familjepolitiska området, företrädare för var och en av Esping-Andersens välfärdsregimer. Centern och kristdemokraterna stod således för den konservativa, moderaterna för den liberala och folkpartiet för den socialdemokratiska modellen.

Valet 1991 innebar också att kvinnorepresentationen i riksdagen sjönk, från 38 till 33 procent. Orsaken till detta var dels moderaterna, som länge haft lägre kvinnorepresentation än övriga partier. Dessutom kom förutom kristdemokraterna även ny demokrati, ett populistiskt invandrarfientligt parti, in i riksdagen. Båda dessa partier hade en lägre andel kvinnor i sin riksdagsgrupp än de övriga partierna (Bergqvist 1994, s 41–43).

I detta läge uppstod möjligheten för centern och kristdemokraterna att få med sig regeringen på ett införande av ett vårdnadsbidrag. En proposition (1993/94:148) om vårdnadsbidrag lades i slutet av 1993 och infördes så sent som i juli 1994, då ett nytt val snart var förestående. Vårdnadsbidraget utformades så att för varje barn som fyllt ett men inte tre år utgick 2 000 kronor per månad. Samtidigt reducerades antalet föräldrapenningdagar från 450 till 360. Vård-

nadsbidraget tog således vid efter ett år med inkomstrelaterad föräldrapenning.

Det vanligaste argumentet för vårdnadsbidrag var att det ökade valfriheten för föräldrarna att själva bestämma hur deras barn skulle tas om hand. Trots att förespråkarna för vårdnadsbidraget numera klär sina argument i könsneutral språkdräkt, kan vi från 1960-talets debatt härleda vårdnadsbidragsidéns rötter till tankarna om könsseparata sfärer. Socialdemokraterna och vänsterpartiet argumenterade i starka ordalag mot vårdnadsbidragsidén (Motion 1993/94:So46; Motion 1993/94:So49). Vårdnadsbidragets historia blev mycket kort eftersom socialdemokraterna återtog regeringsmakten hösten 1994 och då avskaffade bidraget, som de alltid varit principiella motståndare till.

”Pappamånaden”

Parallellt med diskussionerna om vårdnadsbidrag fördes en annan debatt som mer låg i linje med ”visionen om jämställdhet”. Denna diskussion gällde fädernas låga uttag av föräldrapenning. Trots att det satsats en hel del på information och opinionsbildning var andelen dagar som papporna tog ut låg även i början på 1990-talet, 1977 tog de ut 2,2 procent och 1994 11,4 procent av det totala antalet dagar. Däremot har andelen pappor som överhuvudtaget tar ut någon föräldradighet ökat från sju procent 1977 till 28 procent 1994. Intressant nog drevs frågan denna gång mer av männen, papporna, själva än av riksdagskvinnor och de politiska kvinnoförbunden. Av central betydelse var den sk pappagruppen på regeringens jämställdhetsenhet.¹⁰ Den bestod av

10. Regeringens jämställdhetsenhet har sedan början på 1980-talet haft en arbetsgrupp för mansrollen.

sju män, några med anknytning till politiken andra till massmedia eller annan verksamhet. I en rapport diskuterar de sin "vision av den närvarande pappan". Denna vision innebär bl a att barnen ska få uppleva "att manlighet också kan vara värme, omhändertagande och ansvar", att "båda föräldrarna från början delar på ansvar och glädje", att "en ny föräldraroll ska vara en merit på arbetsmarknaden och att det ska revolutionera arbetslivet". En av de offentliga åtgärder pappgruppen föreslog var minst tre månader obligatorisk pappaledighet (Ds 1995:2).

Även en utredning om löneskillnader mellan könen (SOU 1993:7) och en arbetsgrupp på socialdepartementet (Ds 1993:87) diskuterade vikten av en obligatorisk fördelning av föräldraledigheten för att öka jämställdheten mellan könen. I februari 1994 föreslog samma regering som ville införa vårdnadsbidraget en obligatorisk uppdelning av föräldrapenningen mellan föräldrarna, populärt kallad "pappamånaden". Förslaget som genomfördes från januari 1995 innebär att föräldrapenningdagarna i princip delas mellan föräldrarna. Sedan kan föräldrarna själva överlåta de flesta dagarna på den ena parten, *utom* för 30 dagar som är helt knutna till individen. Om en förälder inte använder sina 30 dagar (oftast pappan) så förlorar man dessa dagar. Samtidigt sänktes ersättningsnivån från 90 till 80 procent, förutom för pappa/mammamånaden (proposition 1993/94:147).¹¹ Inom den borgerliga regeringen var det folkpartiet med social- och jämställdhetsministern Bengt Westerberg som var drivande bakom denna politik.¹² Den socialdemokratiska regeringen har i detta fall behållit "pappamånaden", men försämrade under en tid ersättningsnivåerna i föräldraförsäkringssystemet till 75 procent. Ersättningsnivån återgick till 80 procent från första januari 1998.

Med denna summariska genomgång av 1990-talet gör jag inte anspråk på att ha täckt den politiska debatten om vårdnadsbidrag och föräldraförsäkring. Trots det ger beskrivningen en antydning om att männen på ett nytt sätt kommit in i debatten om jämställdhet och föräldraskap. På 1970-talet var kvinnor och kvinnogrupper de mest pådrivande, även om de hade stöd av många män. Under 1990-talet tog männen en mer aktiv roll i denna diskussion och formulerade egna krav och visioner om ett jämställt föräldraskap. En möjlig tolkning av detta är att frågan om barnomsorg och föräldraledighet, i enlighet med 1970-talets vision om jämställdhet, mer och mer blivit en fråga för båda könen. Att förena arbets- och familjeliv är i dagens tvåförsörjarfamiljer inte enbart ett problem för kvinnorna utan också för männen.

I 1990-talets riksdagar och regeringar finns nästan lika många kvinnor som män och kvinnorna återfinns inom hela spektret av politiska sektorer (Bergqvist 1994; Wängnerud 1999). Misslyckandet med att införa ett vårdnadsbidrag och engagemanget från nya grupper av män visar att de jämställdhetsideal som tog sin början i 1970-talets politik har mycket stark politisk legitimitet också idag.

Oavsedda effekter eller politiska strategier?

Avslutningsvis vill jag problematisera diskussionen om faktorerna bakom utvecklingen av en svensk jämställdhetsmodell

11. Vissa särregler gäller för bl a ensamstående föräldrar.

12. Westerberg är själv en av den växande skaran kända män som tagit föräldraledigt.

baserad på individen och tvåförsörjarfamiljen. Enligt ett synsätt är de viktigaste faktorerna arbetarklassens styrka i kombination med en förmånlig ekonomisk situation och arbetskraftsbrist. Enligt denna historiskrivning övergavs den tidigare satsningen på arbetskraftsinvandring till förmån för en satsning på svenska kvinnor. Behovet av arbetskraft hade i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet förflyttats från industrin till den offentliga sektorn som var under stark expansion. Expansionen av barnomsorg och jämställdhetspolitik ses i detta perspektiv som ett svar på dessa strukturella förändringar (Haas 1991; Ruggie 1984).

Som tidigare nämnts kom emellertid uppgången i småbarnsmödrarnas förvärvsaktivitet före utbyggnaden av barnomsorgen. Utbyggnaden av kommunal barnomsorg kom, som Jonas Hinnfors visar i en artikel, inte heller under den ekonomiska konjunktursens höjdpunkt utan snarare när "the national budget was showing signs of stagnation" (Hinnfors 1999, s 295). Hinnfors beskriver expansionen av den kommunala barnomsorgen från 18 000 platser 1965 till 125 000 under 1975 som "one of the most extensive public-sector expansions in the world" (1999, s 293). Hans slutsats är att denna formidabla expansion var en oavsedd konsekvens av klassbaserade politiska beslut som inte hade med jämställdhet eller kvinnokrav att göra. Hinnfors analyserar riksdagsdebatten om barnomsorg från ett partipolitiskt perspektiv, vilket naturligtvis är viktigt, men inte tillräckligt om man vill få en mer fullständig förståelse av utvecklingen. Köns/genusperspektivet behövs för att få denna förståelse.

Frågan om offentligt understödd barnomsorg och mödra/föräldraledighet har stått på kvinnorörelsens agenda alltsedan industrialismens genombrott. Under 1960- och 70-

talet utgjorde för första gången svenska kvinnor en någorlunda stor andel i den politiska beslutsprocessen, speciellt inom social- och familjepolitiken. Detta förbises ofta av forskarna, som istället utan närmare empiriska undersökningar verkar utgå ifrån att kvinnornas närvaro och roll var utan betydelse. Hinnfors hävdar t ex att viktiga jämställdhetsbeslut togs av en stor majoritet män. Det är en paradox, skriver Hinnfors, att

early major decisions behind the individual model of welfare state with its gender-equality implications were in fact made by an almost all-male Social Democratic leadership" (1999, s 307).

Detta är en något märklig slutsats, eftersom analysen ovan visat att, för det första, flera av de ansvariga ministrarna var kvinnor med starkt engagemang för jämställdhet. För det andra var många kvinnor involverade i de offentliga utredningarna som föregick viktiga beslut om kommunal barnomsorg och föräldraledighet och i motionskrivande och riksdagsdebatter var kvinnorna aktiva och drivande.¹³

För att sammanfatta så avvisar min studie inte att arbetskraftsbristen, den socialdemokratiska jämlikhets- och välfärdspolitiken samt den offentliga sektorns expansion var gynnsamma betingelser för den svenska jämställdhetsmodellen. Studien avvisar emellertid den forskning som hävdar att institutionaliseringen av en svensk jämställdhetsmodell var en mer eller mindre oavsedd konsekvens av dessa betingelser. Om vi ser till hela det "paket" av politiska

13. Hinnfors analys här är förvånande med tanke på att hans egen utmärkta avhandling klart visar kvinnornas framträdande roll på den familjepolitiska arenan.

åtgärder som infördes på 1970-talet, såsom särbeskattning, utbyggd barnomsorg och föräldraledighet, är det tydligt från offentliga utredningar och politiska debatter att dessa reformer var ett resultat av en medveten vision om en radikal förändring i relationen mellan könen. Det är också tydligt att kvinnor från hela det politiska fältet spelade en aktiv roll, även om de inte alltid var eniga drevs de av att förbättra situationen för kvinnor.

Den slutsats jag drar av detta är att för en fullständig förståelse av den svenska jämställdhetsmodellen är det viktigt att lyfta fram och studera politikens aktörer i ett könsperspektiv. Det innebär inte att det enbart är kvinnor som ska studeras utan snarare den könspolitiska dimensionen. Hur ser de könsbaserade intressena ut? Vilka krav formuleras med utgångspunkt i de könsspecifika erfarenheter vi har som kvinnor respektive män? Vilken syn på könsrelationen uttrycks i olika politiska förslag? Då mannen genom sin historiskt sett privilegierade position som överordnad kvinnan sällan explicit formulerat sina intressen i könstermer är vi inte vana vid att problematisera mäns politiska agerande på detta sätt. Detta håller emellertid på att förändras både på det teoretiska planet, med den nya maskulinitetsforskningen och i mäns faktiska politiska handlande. Analysen av 1990-talets debatt om ”pappamånad” kan ses som ett exempel på detta.

Referenser

Bergqvist C (1994) *Mäns makt och kvinnors intressen*. Acta Univ Ups, Skrifter Utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 121. Uppsala universitet.

Bergqvist C (red) (1999) *Equal Democracies? Gender and Politics in the Nordic Countries*. Scandinavian University Press, Oslo.

Bergqvist C & Nyberg A (2001) ”Welfare State Restructuring and Child Care in Sweden” kommande i Mahon R & Michel S (red) *Child Care and Welfare State Restructuring*. Routledge, New York.

Bock G & Thane P (red) (1991) *Maternity and Gender Politics: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s–1950s*. Routledge, New York.

Borchorst A (1994) ”The Scandinavian Welfare States – Patriarchal, Gender Neutral or Woman-Friendly?” *International Journal of Contemporary Sociology*, vol 31, s 1–23.

Bruning G & Plantenga J (1999) ”Parental Leave and Equal Opportunities: Experiences in Eight European Countries” *Journal of European Social Policy*, vol 9, s 195–209.

Dahlerup D (1988) ”From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics” *Scandinavian Political Studies*, vol 11, s 275–298.

Esping-Andersen G (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.

Frangeur R (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Arkiv förlag, Lund.

Florin C (1999) ”Skatten som befriar” i Florin C, Sommestad L & Wikander U (red) *Kvinnor mot kvinnor*. Norstedts, Stockholm.

Florin C & Nilsson B (1999) ”Something in the Nature of a Bloodless Revolution. How New Gender Relations became Gender Equality Policy in the 1960s and 70s” i Torstendahl R (red) *State Policy and Gender System in the Two German States and Sweden 1945–1989*. Opuscula Historica Upsaliensia, Uppsala.

Gelb J (1989) *Feminism and Politics: A Comparative Perspective*. University of California Press, Berkeley.

Haas L (1991) ”Equal Parenthood and Social Policy: Lessons from a Study of Parental Leave in Sweden” i Hyde S J & Essex M J (red) *Parental Leave and Child Care*. Temple University Press, Philadelphia.

Hatje A-K (1999) *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*. Historiska Media, Lund.

Hernes H M (1987) *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*. Norwegian University Press, Oslo.

Hantrai L (red) *Gendered Policies in Europe: Reconciling Employment and Family Life*. Macmillan, Houndmills, Basingstoke, UK.

- Hinnfors J (1992) *Familjepolitik. Samhällsförändringar och partistrategier 1960–1990*. Göteborg Studies in Politics, 26. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Hinnfors J (1999) "Stability through Change: The Pervasiveness of Political Ideas" *Journal of Public Policy*, vol 19, s 293–312.
- Karlsson G (1996) *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*. Arkiv, Lund.
- Koven S & Michel S (red) (1993) *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*. Routledge, New York.
- Leira A (1993) "The 'Woman-Friendly' Welfare State?: The Case of Norway and Sweden" i Lewis J (red) *Women and Social Policies in Europe*. Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot.
- Lindh T & Malmberg B (1999) "Age Structure effects and Growth in the OECD, 1950–1990" *Population Economics*, vol 12, s 431–449.
- Mahon R (1997) "Child Care in Canada and Sweden: Policy and Politics" *Social Politics*, vol 4, s 382–418.
- Motion 1973:1686 av fröken Andersson i Stockholm och fru Olsson i Hölö i anledning av proposition 1973:47.
- Motion 1976/77:1572 av herrar Palme m fl Förbättringar inom föräldraförsäkringen, havandeskapspenningen och vissa regler inom sjukpenningförsäkringen.
- Motion 1993/94:So46 av Gudrun Schyman m fl (v) med anledning av prop 1993/94:148 Vårdnadsbidrag.
- Motion 1993/94:So49 av Ingvar Carlsson m fl (s) med anledning av prop 1993/94:148 Vårdnadsbidrag.
- Nermo M (1999) *Structured by Gender. Patterns of Sex Segregation in the Swedish Labour Market. Historical and Cross-National Comparisons*. Swedish Institute for Social Research, 41, Stockholms universitet.
- Nyberg A (1994) "The Social Construction of Married Women's Labour-force Participation: the Case of Sweden in the Twentieth century" *Continuity and Change*, vol 9, s 145–156.
- Okin S M (1989) *Justice, Gender, and the Family*. Basic Books, US.
- Ohlander A-S (1989) "Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken" i Misgield K m fl (red) *Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år*. Tiden, Stockholm.
- Pateman C (1989) *The Disorder of Woman*. Polity Press, Cambridge.
- Regeringens proposition (1973:47) *Om förbättrade familjeförmåner inom den allmänna försäkringen m m*.
- Regeringens proposition (1993/94:148) *Vårdnadsbidrag*.
- Regeringens proposition (1993/94:147) *Jämställdhetspolitiken: Delad makt – delat ansvar*.
- Ruggie M (1984) *The State and Working Women: a Comparative Study of Britain and Sweden*. Princeton University Press, Princeton.
- Sainsbury D (1996) *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sainsbury D (red) (1999) *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford University Press, Oxford.
- SAP-LOs arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor (1969) *Jämlikhet*. Prisma, Stockholm.
- Siim B (1988) "Towards a Feminist Rethinking of the Welfare State" i Jones K B & Jónasdóttir AG (red) *The Political Interests of Gender*. Sage, London.
- Siim B (1994) "Engendering Democracy: Social Citizenship and Political Participation for Women in Scandinavia" *Social Politics*, vol 1, s 286–305.
- Siim B (1997) "Dilemmas of Citizenship in Denmark – Lone Mothers between Work and Care" i Lewis J (red) *Lone Mothers in European Welfare Regimes*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Skocpol T (1992) *Protecting Soldiers and Mothers*. Harvard University Press, Cambridge, Ma.
- Uddhammar E (1993) *Partierna och den stora staten. En analys av statsteorier och svensk politik under 1900-talet*. City University Press, Stockholm.
- Välfärd och levnadsvillkor i Västeuropa* (1994) Bilaga 9 till EG-konsekvensutredningen samhälls-ekonomi/EG-konsekvensutredningen social välfärd och jämställdhet. Fritzes, Stockholm.
- Wängnerud L (1999) *Kvinnorepresentation. Makt och möjligheter i Sveriges riksdag*. Studentlitteratur, Lund.